

volken, die door animisme bepaald zou zijn en geen verdere uitleg behoefde. Volgens Lévy-Bruhl bestonden er in deze samenlevingen radicaal van ons verschillende geestesgewoonten. Hij constateerde een aversie voor redeneringen en discursieve operaties, een geringe neiging tot abstrahering, een mystiek besef van participatie en in verband daarmee weinig gevoel voor contradicties, een gering Ik-bewustzijn en een heel andere opvatting van causaliteit. Hij benadrukte dat het niet zozeer ging om een natuurlijke onmogelijkheid tot 'logisch' denken als wel om de ongebruikelijkheid ervan in primitieve gemeenschappen. Daar heerste een andere conceptie van tijd en ruimte en werd de belevingswereld geordend met classificatie-criteria die ons vreemd voorkomen.

Al meteen na het verschijnen van *Les fonctions mentales* ontstonden levendige discussies over de vraag of de primitieve mentaliteit wel prelogisch genoemd mocht worden (een ongelukkige term) en in hoeverre onze eigen samenleving nu wel zo gedomineerd werd door de logica¹⁴.

Met het oog op de begripsbepaling zijn twee opmerkingen van belang. Ten eerste werd de primitieve mentaliteit gehanteerd in een contrast met, laten we maar zeggen, het cartesiaanse *cogito*. Lévy-Bruhl verzette zich tegen het idee dat de menselijke geest overal in wezen dezelfde was en zich enkel in een ander stadium bevond. (Gebruikt hij daarom een nieuw woord en vermijdt hij het intellectualistische en eenheid suggererende *esprit*?) Hij geloofde niet dat de Kantiaanse *apriori*'s of de Aristotelische *logica* van toepassing waren in deze samenlevingen. Hij nam afstand van het evolutionisme, dat sterk onder invloed stond van het vooruitgangsgeloof van oprechte wereldverbeteraars voor wie geen twijfel bestond aan het gezegde dat de 'science of culture' de 'science of the reformer' was¹⁵. Termen als vertraging, geremde ontwikkeling, voorstadium van de menselijke geest, waren volgens Lévy-Bruhl een belemmering tot beter inzicht waarbij de primitieve samenleving meer in haar waarde gelaten werd¹⁶. Ten tweede was de mentaliteit duidelijk van toepassing op een collectief, het werd gebruikt als een collectieve geestestoestand. In de school van Durkheim werd afstand genomen van de individueel gerichte psychologie. Er was een kennissociologische implicatie. Bepaalde voorstellingen werden geacht sociale verschijnselen te zijn.

14. Enkele discussies worden genoemd in H. Berr, *La synthèse en histoire* (nouv. éd.; Parijs, 1953) 187-195; een zeer bekende kritiek werd geleverd door R. Allier in zijn *Le non-civilisé et nous. Différence irréductible ou identité foncière?* (Parijs, 1927).

15. E.B. Tylor, *Primitive Culture* (1871; 5e dr., Londen, 1913) II, 453: 'Thus, active at once in aiding progress and in removing hindrance, the science of culture is essentially a reformer's science'.

16. Voor de intellectuele ontwikkeling van Lévy-Bruhl op dit punt zijn van belang zijn vroegere werk *La morale et la science des moeurs* (Parijs, 1903) en zijn posthume *soliloquia: Les carnets de Lucien Lévy-Bruhl*, met een voorwoord door M. Leenhardt (Parijs, 1949), waarin hij ernstig twijfelt aan de hele conceptie. In ons verband is dit niet relevant.

Een van de eersten die in Nederland het begrip recipieerde was de godsdienstfemenoloog Van der Leeuw. Hij was het in grote lijnen met Lévy-Bruhl eens met dien verstande dat hij de primitieve mentaliteit een algemeen onderdeel van het menselijk bewustzijn achtte en dat er alleen dit verschil was tussen ons en de primitieve volken dat wij ons realiseerden dat er een verschil is tussen wetenschap en religie, droom en helder denken, logica en inspiratie¹⁷.

Daarentegen trok in het voetspoor van de ontzagwekkende Steinmetz, die niet veel ophad met de Franse sociologie, diens leerling J.J. Fahrenfort fel van leer in een boek dat geheel gewijd was aan een weerlegging van het idee dat er grote verschillen bestonden in aanleg, waarnemingsvermogen en Ik-bewustzijn tussen de 'natuurvolken' en ons zelf. De goede bedoelingen van deze aardrijkskundige zijn boven twijfel verheven maar de aard van bewijsvoering en zijn conclusie dat 'de magie weinig invloed bezat op de materiële cultuur, want dat het gezonde verstand... steeds de overwinning behaalt'¹⁸ doen eerder denken aan blijmoedige padvinderij dan aan serieuze etnologie.

De naoorlogse etnologie werd in sterke mate door het structuralisme beheerst, dat met name met betrekking tot de mythes het inzicht verdiepte. Het structuralisme dat ook zijn *précurseurs hollandais*¹⁹ kende, heeft het begrip mentaliteit in onbruik doen raken. Via halsbrekende toeren denkt men de algemene mechanismen van de menselijke geest bloot te leggen, terwijl *mentalité primitive* juist een contrast schept. Toch bestaat er veel verwantschap in werkwijze tussen het structuralisme en de school van Durkheim. Mentaliteit is een structuurbegrip, maar één zonder unificerende, universele pretentie – het is een contraststructuur.

In de psychologie en tal van andere wetenschappen was het enige tijd *bon ton* om de ideeën van Lévy-Bruhl toe te passen. De verwarring van droom en realiteit was *gefundenes Fressen* voor vele psychopathologen en cultuurcritici. '... slachtoffers van een delirium van alcohol of opium, geestelijk gestoorden, dichters en artiesten allen bezitten in verschillende mate een primitieve mentaliteit', want hun gedrag wordt gekenmerkt door schizofrenie en gering Ik-bewustzijn, heette het in een werk over symbolisme²⁰. Ook de eigenaardige psychologie van de vrouw werd, volgens onderzoekers, duidelijker door het hanteren van dit begrip.

17. G. van der Leeuw, *La structure de la mentalité primitive*, Cahiers de la Revue d'histoire et de philosophie religieuses (Straatsburg, 1928).

18. J.J. Fahrenfort, *Dynamisme en logies denken bij natuurvolken* (Groningen, 1933) 168.

19. De uitdrukking is van niemand minder dan Claude Lévi-Strauss en wordt toegelicht door G.W. Locher in 'Het Leidse perspectief' in: F. Bovenkerk, e.a., ed., *Toen en thans. De sociale wetenschappen in de dertiger jaren en nu* (Baarn, 1978) 85.

20. W. Deonna, 'Quelques réflexions sur le Symbolisme', *Revue de l'histoire des religions*, LXXXVIII (1924) geciteerd in: Van der Leeuw, *La structure*, 21.